

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1997 metai

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1997

VILNIUS 1998

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1997

VILNIUS 1998

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 8896-34-025-X

ARCHYVŲ SAUGYKLOSE

KOSAKOVSKIŲ ŠEIMOS ARCHYVAS LIETUVOS NACIONALINĖJE MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKOJE

Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (LNB RS) laikomas Kosakovskių šeimos archyvas (f. 99), kurį sudaro 1949 saugojimo vienetai – rankraščių, dokumentų originalų, išrašų, nuorašų, mašinraščių, nuotraukų lietuvių, rusų, prancūzų, lotynų ir kitomis kalbomis. Chronologinės fondo medžiagos ribos – 1594–1921 metai.

Visas šis fondas į Rankraščių skyrių pateko ne iš karto. Dalis dokumentų (4 skrynios) 1920 m. iš Lyduokių dvaro, Kosakovskių nuosavybės, buvo atvežtos į biblioteką kartu su knygomis¹. Tai buvo jų valdų Rusijoje dokumentai – Aleksandro Laval-Kosakovskienės kraičio – Papūzų, Čedajevkos dvarų, pramonės įmonių Urale dokumentai bei susirašinėjimas ūkio reikalais. 1942 m. iš Siesikų dvaro savininko Daugėlos, Kosakovskių giminės ir dvarų globėjo, buvo parvežta knygų ir Kosakovskių giminės rankraščiai². Tarp jų buvo Kosakovskių giminės ir šeimos XVII–XX a. pr. asmeninė korespondencija, Stanislovo Felikso Kosakovskio religijos, filosofijos ir kitų mokslų traktatai, užrašai, išrašai, Stanislovo Kazimiero Kosakovskio istorinės genealogijos monografijos antrojo tomo rankraščiai ir kita. Šio vientiso archyvo dvi dalys buvo sudėtos į vieną Kosakovskių šeimos fondą.

Fondas neapima viso gausaus ir įvairaus Kosakovskių šeimos palikimo. Kaip minėta, į LNB pateko tik nedidelė dalis asmeninio pobūdžio rankraščių (atsiminimų, užrašų, literatūrinių tekstų, korespondencijos). Gana nuosekliai išlikę Kosakovskių valdų Rusijoje ūkio ir turto dokumentai. Lyduokių ir Vaitkuškio dvarų medžiaga – gana fragmentiška. Kai kurie pavieniai dokumentai, rankraščiai, priskirti „Archivalia“ ir „Literaria“ skyreliams, galėjo atsitiktinai patekti į fondą, jį pirminiu būdu skirstant apie 1949–1950 m.³

---

¹ *LCVA*, f. 1655, ap. 1, b. 1, l. 53.

² Tcn pat, b. 110, l. 63–71.

³ *LNB RS*, f. 99–1, l. 1.

Didelę šeimos archyvo dalį saugo Kosakovskių palikuonys, gyvenantys Varšuvoje. Paskiri dokumentai yra patekę ir į Lenkijos archyvus. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje yra nedidelis Stanislovo Kosakovskio asmeninis archyvas (f. 110). Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus taikomosios dailės skyriuje laikomas Kosakovskių 65 fotografijų albumų rinkinys. Apgailestaudami turime konstatuoti, kad dalis šeimos kultūrinio palikimo sunyko negrįžtamai – karų metu dvarai buvo išgrobstyti; dalis tapybos darbų, išvežtų į Varšuvą, sudegė; ne viską šeima susigražino iš Rusijos po turto evakuacijos Pirmojo pasaulinio karo metu 1915 m.

Archyvo medžiagą aprašė ir susistemino T. Mackevič, iš dalies D. Tarailienė ir J. Žebrytė. Fondas tvarkytas 1983–1985 metais.

KOSAKOVSKIAI, KASAKAUSKAI, herbas Ślepowron (Naktikovas) – sena ir gausiai išsišakojusi LDK bajorų giminė; jos pirmtakai buvo Korvinai (Korwin). Savo pavardę giminė gavo nuo Kossako kaimo Mazovijoje (Mozūrijoje), į kur atsikėlė apie XIII a. pradžią iš buvusios Romos provincijos Panonijos. Iš čia Kosakovskiai persikėlė į Lietuvą, Baltarusiją ir Ukrainą. Dauguma dvarų LDK įsigijo XVII a. viduryje vedybų būdu. Vėliau supirkinėjo žemes iš kitų feodalų; XVIII a. pabaigoje daugiausia dvarų giminė turėjo Vidurio Lietuvoje.

Fondo sudarytojai buvo Stanislovas Čėsna Kosakovskis, jo sūnus Stanislovas Kazimieras Kosakovskis ir anūkas Mykolas Stanislovas Kosakovskis, grafai, Vaitkuškio, Lyduokių dvarų Ukmergės apskrityje, valdų Rusijoje, Ukrainoje ir kitur savininkai.

STANISLOVAS ČЭСNA FORTUNATAS KOSAKOVSKIS⁴ (1795–1872), diplomatas rusų tarnyboje, literatas, kolekcininkas, egiptologas mėgėjas. Tėvas – Juozapas Dominykas (m. 1840), LDK laučius, motina – Liudvika Potockytė. Gimė Hamburge. Mokėsi Prancūzijoje; 1812 m. savanoriu stojo į lenkų kariuomenę, tačiau kare nespėjo dalyvauti. 1815 m. pradėjo valstybinę tarnybą. 1818 m. buvo pasiūstas į Rusijos pasiuntinybę Romoje (Vatikane), 1822–1826 m. buvo pasiuntinybės pirmuoju sekretoriumi. Čia dalyvavo kultūriniam gyvenime, susipažino su J. F. Champollionu, susidomėjo jo atradimais ir apskritai egiptologija, tačiau liko tik mėgėju. 1826 m. grįžo į tėvynę, čia užėmė įvairias titulines tarnybas prie Lenkijos Karalystės dvaro, buvo Rusijos Valstybės Tarybos narys, 1858–1861 m. – Lenkijos Karalystės Heraldikos komisijos pirmininkas. 1859 m. gavo senatoriaus ir slaptojo tarėjo nominaciją.

Tuo metu jis visam laikui apsigyveno savo paveldėtuose dvaruose Lietuvoje (1858 m. juos pavertė ordinacija), rezidencija pasirinkęs Vaitkuškio dvarą Ukmer-

---

⁴ Kosakovskių biografijos pateiktos pagal *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków, 1968–1969, t. XIV, p. 282–288.

gės aps. Tarp Kosakovskių Stanislovas Čėsna buvo turtingiausias: valdė Vaitkuškį, Lyduokius, Didžiąją Berestovicą, Liachovičius Baltarusijoje. Vedęs prancūzų kilmės grafitę Aleksandrą de Laval, paveldėjo jos Čedajevkos ir Papūzų dvarus Penzo ir Simbirsko gubernijose, Archangelsko kalnų pramonės įmones (vario rūdos kasyklą ir liejyklą) Urale. Rusijoje turėjo apie 16 000 baudžiauninkų, Lietuvoje ir Baltarusijoje – 860 valstiečių kiemų. Fiziokratų idėjų paveiktas, 1820 m. savo dvaruose LDK sumažino lažą iki 104 dienų per metus, panaikino duokles, įsteigė valstiečių teismus, kaimuose steigė mokyklėles, prieglaudas, pats tobulino žemės ūkio ir kitokios paskirties techniką, įkūrė pirmą tose apylinkėse cukraus fabriką. Tai buvo pažangus, veiklus dvarininkas.

Kosakovskis parašė komedijų prancūzų ir lenkų kalbomis (buvo išleisti du rinkiniai), religinių studijų, populiarino mediciną ir higieną. Be to, užsiiminėjo tapyba, nupiešė religinių paveikslų įvairioms bažnyčioms (Dūkšto, Didžiosios Berestovicos, Širvintų, Čenstochovos, Vaitkuškio) ir restauravo senus; piešė peizažus, portretus, miniatūras (netgi dalyvavo parodose); domėjosi skulptūra ir architektūra – 1857–1862 m. suprojektavo neogotikinius Vaitkuškio dvaro rūmus. Savo rūmuose Varšuvoje Kosakovskis surinko didelius meno (dalį paveikslų gavo su žmonos kraičiu), senienų (tarp jų ir Egipto), senovinių ginklų rinkinius, 12 500 tomų biblioteką; vadovavo literatūriniam-artistiniam salonui. Po jo mirties rinkiniai buvo perkelti į Vaitkuškį, tačiau Pirmojo pasaulinio karo metu liko išblaškyti: muziejiniai rinkiniai išvežti daugiausia į Rusiją, didelė dalis knygų pateko į Kauno bibliotekas.

Stanislovas Kosakovskis mirė ir palaidotas Varšuvoje. Turėjo sūnų Stanislovą Kazimierą ir dukras Kotryną Lempickienę ir Aleksandrą Pliaterienę.

STANISLOVAS KAZIMIERAS KOSAKOVSKIS (1837–1905), literatas, genealogas. Užėmė įvairias tarnybas Heraldikos komisijoje, Lenkijos Karalystės reikalų komitete ir kitur; 1879–1883 m. buvo Ukmergės miesto prezidentu (miestas jam dėkingas už ugniagesių tarnybos įkūrimą ir naujos rotušės pastatymą). Dalyvavo Varšuvos kultūriniame gyvenime, organizavo literatūrinius vakarus, mėgėjų teatrus Varšuvoje, Vilniuje ir provincijoje, kartais pats vaidino. Parašė 3 tomų genealoginį darbą „Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich“ (išleista Varšuvoje 1859–1872); straipsnių apie buv. LDK bajorų gimines; savo darbuose gausiai naudojo archyvine medžiaga. Kosakovskis buvo vienas pirmųjų Lietuvoje fotografijos mėgėjų.

Mirė ir palaidotas Vaitkuškyje.

Buvo Liachovičių dvaro (Minsko gub.) ordinatas, Vaitkuškio ir Didžiosios Berestovicos (Gardino gub.) savininkas, turėjo dideles valdas Penzos ir Simbirsko gubernijose. Iš trijų santuokų: su Aleksandra Chodkevičiūte (1858), Michalina Zaleskyte (1881) ir Sofija Bover Kler (Bower Saint-Clair) (1893) liko, be anksti mirusių vaikų, sūnūs Juozapas, Stanislovas ir Jonas bei 6 dukros.

MYKOLAS STANISLOVAS KOSAKOVSKIS (1883–1962), dvarininkas, visuomenės ir politinis veikėjas, Lenkijos diplomatas, bankininkas, Stanislovo Kazimiero ir jo antros žmonos Michalinos Zaleskytės sūnus. Baigęs Varšuvoje gimnaziją, studijavo agronomijos mokslus Rygoje ir teisę Fryburge (Šveicarija). Nebaigęs mokslų, 1906 m. apsigyveno tėvo dvaruose Kauno aps. Ėjo įvairias visuomenines pareigas: Ukmergės aps. taikos teisėjo, buvo Kauno žemės ūkio draugijos, kredito draugijos narys, savo Lyduokių dvare skyrė 50 ha žemės ir pinigų sumą Kauno žemės ūkio draugijai sukurti pavyzdinę bandomąją fermą („Felinka“ ūkis). Pirmojo pasaulinio karo metu dalyvavo evakuacijos komisijose, įvairių lenkų organizacijų veikloje Vilniaus krašte, vėliau – diplomatinėje tarnyboje. Nuo 1927 m. iki Antrojo pasaulinio karo ir kurį laiką po karo dirbo bankuose Varšuvoje, Krokuvoje, Poznanėje.

Mirė ir palaidotas prie Varšuvos. Vedęs (1909) Elžbietą Galen-Bisping, turėjo sūnus Juozapą, Joną ir Stanislovą bei dukras Mariją, Jadvygą, Elžbietą, Aną, Heleną; dukra Michalina žuvo Varšuvos sukilimo metu.

Ši gausi archyvinė medžiaga suskirstyta dalykine chronologine abėcėline tvarka ir sudėta į 9 skyrius.

1. KOSAKOVSKIŲ ŠEIMOS IR GIMINĖS BIOGRAFINĖ MEDŽIAGA (1605–1914 m.). Skyrius nėra gausus. Tai Kosakovskių iš Korvinų giminės kilmės aprašymas nuo XVI iki XIX a., giminės herbo „Ślepowron“ kilmės paaiškinimas ir asmenų, turėjusių teisę nešioti tą herbą, sąrašas, XIII–XIX a. giminės genealoginės schemos ir surinktos įvairios žinios genealogijai (rankraštiniai dokumentai, nuorašai, išrašai, spaudiniai); yra jų giminių – Laval šeimos, Lempickių, Chodkevičių ir kt. genealoginės lentelės ir schemos.

Pažymėtini asmens dokumentai: Zigmanto III privilegijos Pranciškui Nikodemui Kosakovskiui (1605, 1608 m. nuorašai), Simono Kosakovskio turto, deponuoto Gelvonų pranciškonų vienuolyne, inventorių (1794); surinkta į knygą medžiaga apie Stanislovą Čėsną Kosakovskį, jam mirus (1872–1873), keli jo žmonos Aleksandros Laval-Kosakovskienės dokumentai – pažymėjimai apie jos valdas Rusijoje, Pasaulinės parodos Paryžiuje pagyrimo raštas (1878), nekrologai ir kt.; kai kurių Kosakovskių biografijos, epitafijos, nekrologai, draugijų diplomai ir kita medžiaga apie juos.

2. KOSAKOVSKIŲ ATSIMINIMAI, LITERATŪRINIAI BANDYMAI, UŽRAŠAI, FILOSOFINIO POBŪDŽIO RAŠINIAI (1779–1917). Didžiąją šio skyriaus medžiagos dalį sudaro Stanislovo Čėsnos Kosakovskio rankraščiai. Tai jo prancūzų kalba rašytas dienoraštis ir jo fragmentai (1823–1863); grožinės literatūros tekstai – lenkų kalba rašytos komedijos, keletas vertimų bei 25 tomų įrištų ir pažymėtų Vaitkuškio dvaro bibliotekos ženklų rašinių, pavadintų „Manuskrypta hrabiego Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego“ – idealistinės filosofijos, religijos, medicinos, fizikos, chemijos ir kt. traktatai, straipsniai, užrašai, išrašai (1817–1872).

Fonde išliko Stanislovo Kazimiero Kosakovskio parašytos istorinės genealogijos monografijos II tomo parengiamoji medžiaga ir knygos recenzija, herbų piešinių rinkinėlis, jo daryti mechaninių dirbtuvių Vaitkuškyje įrengimų brėžiniai (XIX a. pab. – XX a. pr.).

Yra Mykolo Stanislovo Kosakovskio grožinės kūrybos tekstų (1900–1917), keletas piešinių, Lyduokių dvaro observatorijos astronominių tyrimų užrašai.

Iš kitų minėtini: Michalinos Kristinos Zaleskytės-Kosakovskienės kelios knygos prozos ir poezijos tekstų (1869–1890), Elžbietos Bisping-Kosakovskienės įvairūs mokykliniai užrašai (1897 ir b. m.) kitų giminės atstovų literatūriniai vertimai, užrašai (1779–1914).

3. Į atskirą skyrelį yra išskirti dokumentai, atspindintys KOSAKOVSKIŲ VI-SUOMENINĘ VEIKLĄ (1788–1919). Medžiagos nėra daug. Iš Kosakovskių vi-suomeninėje veikloje aktyviausiai dalyvavo Mykolas Stanislovas. Šeimos archyve iš-liko keletas dokumentų apie jo veiklą Pirmojo pasaulinio karo metu evakuacijos komisijose, paskiri dokumentai apie veiklą Kauno ūkio draugijoje 1909–1915 me-tais: įstatų projektai, posėdžių protokolai, raštai įvairiais veiklos klausimais, dėl bandomojo ūkio jo Lyduokių dvare įsteigimo ir kt. Yra šiek tiek medžiagos iš veik-los Lyduokių labdarybės draugijoje (1907–1919) – įstatų projektas, ataskaitos, ūkio dokumentai; Ukmergės kredito draugijoje ir kitose draugijose (1906–1919).

Į šį skyrių taip pat pateko Livonijos vyskupo Juozapo Kazimiero Kosakovskio (1738–1794) politinio pobūdžio kalbos (nuorašai) 1788–1791 m. Lenkijos ir Lietu-vos valstybės seimuose apie valstybės politiką, seimus, valstybės ūkį, karinę valdžią, dvasininkų gyvenimą ir kt.

4. Vieną skyrių sudaro KOSAKOVSKIŲ ŠEIMOS IR GIMINĖS KORES-PONDENCIJA, išsaugota nuo 1670 iki 1918 m. Nemaža jos dalis susirašinėjimas su šeimos nariais ir giminėmis. Tai daugiausia asmeninio pobūdžio laišakai bei rašyti turto, palikimo, ūkiniais reikalais.

Gausiausia yra Mykolo Stanislovo Kosakovskio korespondencija – per 100 ad-resatų ir siuntėjų, apimanti laikotarpį nuo 1895 iki 1918 m. Dalis jų – paties Myko-lo Stanislovo rašyti laišakai įvairiems asmenims. Laiškuose rašoma piniginais, turto, teismų bylų, ūkiniais bei asmeniniais reikalais. Keliuose laiškuose yra užuominų apie 1914 m. karo įvykius, evakuotą Lyduokių dvaro turta, Rusijos Raudonojo Kry-žiaus veiklą.

Korespondencijoje rasime Mykolo Stanislovo 1909 02 02 rašytą laišką Prancū-zijos astronomų draugijos generaliniam sekretoriui Camille'ui Flammarionui, ku-riame aprašo savo mėgėjišką observatoriją Lyduokių dvare bei pastarojo teigiamas atsakymas dėl Kosakovskio pageidavimo įstoti į draugiją.

Gale sudėti įvairių žurnalų redakcijų („Kurier Litewski“, „Biblioteka Warsaw-ska“ ir kt.), leidyklų ir knygynų raštai Mykolui Stanislovui Kosakovskiui dėl žurnalų prenumeratos, keletas raštų piniginais reikalais.

Kitų Kosakovskių laiškų fonde išliko nedaug. Tai Stanislovo Kazimiero Kosakovskio asmeninė ir valdų reikalais negausi korespondencija (1865–1888), keletas Aleksandros Laval-Kosakovskienės laiškų finansiniais ir teismo bylų reikalais (1872–1884), Elžbietos Galen-Bisping-Kosakovskienės asmeninė korespondencija (1906–1918). Pluoštelis LDK išdo komisijos raštininko Mykolo Kosakovskio (1733–1798) korespondencijos (1761–1773) turto, teismo bylų, ūkiniais, asmeniniais reikalais; laiškuose yra užuominų apie to meto politinius įvykius. Jo žmonos Barboros Ziberkaitės-Tyzenhauzienės-Kosakovskienės korespondencija (1754–1773), daugiausia teismo bylų, piniginiiais reikalais.

Atskirai pažymėtini buvę bibliotekoje Varšuvoje Kosakovskių giminės laiškų rinkiniai, suformuoti į atskirus toms, įrišti ir pavadinti „Korespondencja Rodziny Kossakowskich...“. Fonde jų yra trys.

T. 3. Tai Livonijos vyskupo Juozapo Kazimiero Kosakovskio (1738–1794) laiškų (autografų) rinkinys. Į šį tomą yra surinkti 174 laiškai (369 lapai), apimantys laikotarpį nuo 1759 iki 1789 m. Laiškai adresuoti LDK kariuomenės generolui, karaliaus pakamariui Juozapui Zabelai, Kauno pav. maršalui, LDK laučiui Antanui Zabelai, pakamariui Jurgiui Zabelai, LDK išdo komisarui, vaikiui Mykolui Zaleskiui ir kitiems asmenims.

T. 5 sudaro 1740–1798 m. Kosakovskių korespondencijos (autografų) rinkinys. Tai Kauno pav. pastalininkio ir kašteliono Dominykų Kosakovskių (du siuntėjai) laiškai Kauno pav. pataurininkui Antanui Zabelai (12 lšk., 1740–1782 m.), Poznės kanauninko Remigijaus Kosakovskio laiškai anon. adresatams (6 lšk., 1761–1775 m.), rotmistro Tado Kosakovskio laiškai Kauno pav. maršalui ir laučiui Antanui Zabelai ir Sofijai Zabelienei (14 lšk., 1760–1776 m.); kanauninko Jono Kosakovskio (7 lšk., 1752–1791 m.) ir pastalininkio, LDK išdo komisaro Jokūbo Kosakovskio (23 lšk., 1776–1786 m.) laiškai Kauno pav. maršalui Antanui Zabelai ir kitiems asmenims. Yra po keletą kitų Kosakovskių laiškų: Juozapo – seneliui (XVIII a.), S. Kosakovskio – Raudondvario dvaro valdytojui Jankauskui (1789) ir kt. asmenims.

T. 6. Šį giminės korespondencijos tomą sudaro Kosakovskių 1670–1810 m. laiškų nuorašų iš Radvilų Nesvyžiaus archyvo rinkinys. Tai Kameneco kaštelionienės Kotrynos Potockytės-Kosakovskienės (1722–1803) laiškai Vilniaus vaivada Karoliui Stanislovui Radvilai, grafienei Ostrogiškienei, Splavskiui ir kt. (iš viso 22 lšk., rašyti 1764–1797 m.), Livonijos vyskupo Juozapo Kazimiero Kosakovskio (1737–1794) – K. S. (?) Radvilai ir anon. adresatams (18 lšk., 1770–1778 m.), Kauno pav. pataurininkio Simono Kosakovskio (1741–1794) – K. S. Radvilai (?) (27 lšk., 1767–1790), karaliaus Stanislovo Augusto kabineto sekretoriaus, poeto, vertėjo, religinio polemisto Antano Kosakovskio (1718–1786) – Vilniaus vaivada K. S. Radvilai, Bernatavičiui (17 lšk., 1780–1783 ir b. m.), tarp jų yra karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio laiškas Antanui Kosakovskiui (1782 m.); gausi Žemaičių stalininko Dominyko Kosakovskio korespondencija – 76 lšk., rašyti 1760–1786 m., dauguma

laiškų užšifruoti – Vilniaus vaivada K. S. Radvilai, Sokolovskiui, Tryčinskiui ir kitiems adresatams. Po keletą laiškų: Černigovo stalininko Aleksandro Kosakovskio 2 laišakai Karoliui Radvilai (1700 m.), vėliavininko Antano Kosakovskio laišakai anon. adresatui (1 lšk., 1720 m.), Kauno pav. vėliavininko Jeronimo Kosakovskio–Karoliui (?) Radvilai (2 lšk., 1783, 1784 m.), Kuršo vysk. sufragano A. Kosakovskio – Dominykui Radvilai (1810 m.), Mykolo Kosakovskio – Stanislovui Nezabitauskiui (1670 m.), LDK izdo raštininko, Vitebsko kašteliono Mykolo Kosakovskio – Karoliui (?) Radvilai (2 lšk., 1769, 1782 m.), Poznanės kanauninko, Edukacinės komisijos korespondento Paryžiuje, jėzuito Remigijaus Kosakovskio (1730–1780) – Karoliui (?) Radvilai (1777 m.) bei kiti (iš viso 14 laiškų).

Visi laiškų nuorašai patvirtinti Aleksandro Valickio parašu.

Ši korespondencija teikia daug informacijos apie to meto Anglijos, Prancūzijos, Prūsijos, Turkijos, Rusijos santykius ir karinius įvykius, apie Lenkijos-Lietuvos valstybės politinį gyvenimą – Torūnės, Radomo, Baro konfederacijas, I valstybės padalijimą, bajorų seimų ir seimelių rengimą, bajorų kovą dėl valstybinių pareigų, apie Edukacinės komisijos veiklą, minimi to meto Lietuvos ir Lenkijos didikai, politiniai veikėjai (Radvilos, Čartoriskiai, Tyzenhauzai, Pacai ir kt.), rašo apie teismų bylas, savo turtinius reikalus; Livonijos vysk. J. K. Kosakovskis – apie savo literatūrinius kūrinius ir t. t.

Skyriaus gale sudėta keletas Kosakovskių laiškų, sveikinimų Kosakovskiams ir kitiems asmenims, pluoštelis vizitinių kortelių (iš viso 17), keli neidentifikuoti laišakai (1748–1814).

Į 5-ą, didžiausią savo apimtimi, skyrių sudėti KOSAKOVSKIŲ DVARŲ IR KITO NEKILNOJAMOJO TURTO DOKUMENTAI – per 1000 saug. vien., jų chronologinės ribos 1692–1921 metai. Kaip jau buvo minėta, atskirų dvarų dokumentų apimtis labai nevienoda – pilnesni, gausesni yra Kosakovskių valdų Rusijoje archyvai; Lyduokių ir Vaitkuškio dvarų medžiaga negausi, fragmentiška, kai kurių kitų išlikę vienas kitas dokumentas. Daug statistinių dokumentų, sąrašų, suvestinių, apyskaitų, ekonomų atskaitų. Skyriaus viduje medžiaga suskirstyta pagal dvarus.

LYDUOKIŲ DVARAS Ukmergės aps. – Mykolo Stanislovo Kosakovskio valda (1837–1921). Tai dvaro ir miestelio pirkimo-pardavimo dokumentai (1901–1907), M. S. Kosakovskio parengtos tarnautojų darbo instrukcijos (1908–1918), turto apskaitos knyga (1910–1911), dvaro ūkio pastatų planai (1911–1912); yra dokumentų apie turto evakuaciją iš Lyduokių dvaro į Rusiją Pirmojo pasaulinio karo metais (1915). Keletas Lyduokių dvaro žemių melioravimo dokumentų, laukų drenavimo projektai, sąmatos ir kt. (1910–1914). Pajamų ir išlaidų, ūkio produkcijos apyskaitos (1896–1921), žemės, pastatų nuomos, darbininkų samdos sutartys (1898–1916), samdinių registracijos ir darbo užmokesčio knygos (4 knygos, 1918–1921), samdinių darbo užmokesčio knygelės (40 kn., 1918–1920). Yra pluoštelis korespondencijos – Mykolo Stanislovo Kosakovskio ir dvaro administratoriaus

Stanislovo Pliucinskio susirašinėjimas su pavieniais asmenimis ir įstaigomis dėl ūkio valdymo, skolų ir paskolų, ūkio produkcijos, pardavimo, elektros, telefono, vandentiekio įvedimo, žemės ūkio įrengimų ir automobilių pirkimo bei taisymo, astronomijos observatorijos įrengimo ir kt. reikalais (1885–1918); įvairios sąskaitos, dvaro pastatų draudimo ir mokesčių kvitai, „Felineko“ ūkio sąskaitos ir kvitai, vais-tinių, Zavadskio knygynų Vilniuje, Gebetnerio ir Volfo natų knygyno Varšuvoje ir kt. sąskaitos už knygas, laikraščių ir žurnalų prenumeratos kvitai, Varšuvos, Uk-mergės foto dirbtuvių sąskaitos ir kt. (1837–1918).

Lyduokių dvaro Skačiūnų palivarko pirkimo-pardavimo (1910), keliolika ūkio valdymo, samdos, žemės melioravimo dokumentų (1858–1920).

VAITKUŠKIO DVARAS Ukmergės aps. (1738–1918). Dvaro turto ir ūkio do-kumentai (1807–1914): atskirų palivarkų gyventojų, jų prievolių, mokesčių, kilnoja-mojo turto sąrašai, žemės ir miškų planai: Varšuvos rūmų ir Vaitkuškio dvaro paja-mų ir išlaidų suvestinės ir kt. Keletas laiškų ūkiniais reikalais. Sąskaitos, kvitai už prekes, atliktus darbus ir patarnavimus. Vaitkuškio dvaro Antakalnio, Deltuvėlės, Migučių, Mašmų palivarkų, Vaitkūnų, Mielionių ir kt. kaimų žemės sklypų, miškų ir laukų planai, braižyti 1862–1905 m.

Knygotyrininkams ir kitiems mokslininkams būtų įdomus Stanislovo Kazimiero Kosakovskio Vaitkuškio dvaro bibliotekos katalogas, sudarytas Jadvygos Valikov-skos 1898 m. Kataloge knygos suskirstytos į 16 skyrių: religija ir filosofija, istorija, politinė ekonomija, teisė, karyba, heraldika, pedagogika, literatūra ir kalbos, gam-tos mokslai, matematika, geografija, laikraščiai, seni kalendoriai, almanachai, me-nas ir medicina iš viso suregistruota 9860 leidinių lenkų, prancūzų, rusų, vokiečių kalbomis. Kataloge nurodytas autorius, leidinio pavadinimas, išleidimo data ir kar-tais vieta, pažymėta, kokioje spintoje leidinys yra, kartais pridėtos kai kurios pasta-bos. Ankstyviausios knygos siekia XVII a. pirmąją pusę.

KOSAKOVSKIŲ VALDOS RUSIJOJE IR UKRAINOJE (1692–1917). Bylos ir atskiri dokumentai. Fonde išliko palyginti daug medžiagos, teikiančios informaci-jos apie Vakarų Uralo kalnų pramonės Archangelsko vario kasyklos ir aukštakros-nės Ufos gub. veiklą, produkciją XIX a. (1810–1902). Tai Aleksandrai Laval-Kosa-kovskienei priklausančių įmonių kilnojamojo ir nekilnojamojo turto, žemių aprašai, inventoriai, ekonominė-geografinė įmonių apžvalga (1852–1876), vario lydyklos 1857–1883 m. rentabilumo, pajamų ir išlaidų apyskaitos, Kargalino kasyklų rūdos išgavimo žiniaraščiai (1864–1865), 1874–1883 m. vario rūdos produkcijos apskaitos žiniaraščiai, skolų žiniaraščiai; įmonių 1874 m. revizijos medžiaga, sutartis dėl vario transportavimo ir įgaliojimai (1853), įmonių savininkų ir valdytojų Leono Sulistrov-skio, Ivano Zorkovo, Stanislovo Kerbedžio, Vladimiro Kosakovskio, pirklio Mi-chailo Komelovo susirašinėjimas su įstaigomis ir atskirais asmenimis dėl įmonių veiklos, jų pardavimo, produkcijos, mokesčių sumokėjimo, darbininkų reikalų ir kt. (1853–1882).

Yra keletas dokumentų dėl Būdos-Vachovkos dvaro Kijevo gub. išdalijimo, skolų apmokėjimo (1908–1914).

Daugiausia medžiagos išlikę iš **Papūzų** dvaro Simbirsko gub., Korsunio aps., ir **Čedajevkos** dvaro Penzos gub. Gorodiščio aps. (1692–1917). Dauguma dokumentų XIX a., kai dvarus valdė A. Laval-Kosakovskienė. Tai dvarų priklausomybės dokumentai, dvarų žemės ribų knygos, teismo bylų aktai (1692–1886), įgaliojimai valdyti dvarus (1871–1909), dvarų kilnojamojo ir nekilnojamojo turto 1837–1903 m. ir 1914 m., 1917 m. inventoriai-aprašai, įkainiai; atskirų kaimų valstiečių reviziniai sąrašai (1850 ir 1857 m.); dvarų pajamų ir išlaidų apyskaitos, žemės ūkio produkcijos apyvartos, miško eksploatacijos žiniaraščiai (1833–1917). Yra dokumentų apie baudžiosios panaikinimo 1861 m. procesą: Papūzų ir Čedajevkos dvarų, jų kaimų žemės sklypų, laukų, išnuomojamų ir parduodamų valstiečiams, sąrašai (1862–1871), žemės sklypų išpirkimo sutartys (1862–1866), žemės sklypų, pievų, miškų, malūnų, ganyklų nuomos, samdos sutartys, nuomininkų sąrašai (1861–1915). Valstiečių duoklių, nepriemokų sąrašai (1852–1914). Dvaro tarnautojų samdos, asmens dokumentai (1856–1911). Pluoštas dvarų valdytojų pranešimų ūkio reikalais. Yra užuominų apie 1905–1907 m. revoliucijos atgarsius dvaruose ir apylinkėse. Papūzų dvaro valdytojo Kazimiero Polanieckio du ūkio darbų dienoraščiai (1834–1917). Savininkų Aleksandros Laval-Kosakovskienės ir Stanislovo Čėsnos Kosakovskio ir dvarų valdytojų susirašinėjimas, nurodymai dvarams administruoti (1828–1916), susirašinėjimas su pavieniais asmenimis, Korsunio aps. įstaigomis miško eksploatacijos (1869–1916), kaimo mokyklos, cerkvės reikalais (1835–1902), dėl valstiečių reikalų (1834–1908), žemdirbystės vystymo dvaruose (1866–1899); susirašinėjimas su bankais, draudimo, kredito įstaigomis (1868–1916); su bajorų globos ir kitomis draugijomis, Laval vaikų prieglaudos Sankt Peterburge reikalais (1846–1907), atskirais asmenimis, pirkliais dėl žemių pardavimo ir nuomos, ūkinių ir finansinių reikalų, dvarų revizijos ir kt. (1835–1915); sąskaitos, pakvitavimai (1837–1915). Dvarų ariamųjų žemių, laukų, miškų, kaimų situaciniai planai (1874–1903).

Keletas dokumentų iš kitų Kosakovskių valdų (Šventežerio, rūmų Varšuvoje, Žeimių dvaro) (1741–1914).

6. Į atskirą skyrių išskirti SIESIKŲ DVARO Ukmergės pav. – Daugėlų (Kosakovskių giminės) valdos – dokumentai (1594–1916). Tai tik nedidelė šeimos archyvo dalis. Keletas Dominyko, Stanislovo ir kitų Daugėlų asmens dokumentų (1848–1890); Dominyko, Konstantino, Stanislovo ir kitų Daugėlų korespondencija (per 40 adresatų ir siuntėjų) (1755–1914) piniginiiais, dvaro ūkiniais, teismo bylų, asmeniniais ir giminės reikalais. Yra 1831 m. sukilimą ir Dominyko Daugėlos veiklą jo metu atspindinčių dokumentų (1830–1837). Pluoštelis teisinių aktų: šaukimų į teismą, teismo dekretų ir kt. civilinėse, baudžiamosiose bylose, žemės ribų aktai (1594–1908). Turto priklausomybės raštai, ūkio tvarkymo dokumentai, statistinės žinios – Siesikų dvaro kilnojamojo ir nekilnojamojo turto aprašai, inventoriai (1757–1862),

valstiečių reviziniai sąrašai (1816–1858), Siesikų dvaro pajamų ir išlaidų, žemės ūkio produkcijos žiniaraščiai (1823–1909), dvarų žemės, pastatų nuomos, įkeitimo, pardavimo dokumentai (1755–1904); Siesikų dvaro mokesčių mokėjimo, rekrutų pristatymo kvitai, pakvitavimai apie gautus pinigus, sąskaitos (1781–1916), samdos dokumentai (1832–1905).

7. Gausi ir vertinga KOSAKOVSKIŲ IKONOGRAFIJA (1790–XX a. pr., dauguma nuotraukų darytos 1888–1905 m.). Fonde priskaičiuojama apie 800 įvairaus dydžio nuotraukų, apie 100 piešinių, reprodukcijų, brėžinių ir atvirukų – iš viso 360 saug. vienetų. Dauguma nuotraukų darytos Stanislovo Kazimiero Kosakovskio. Fotografija buvo grafo pomėgis; Vaitkuškio dvare XIX a. antrojoje pusėje veikė turtinga fotolaboratorija; jo, kaip menininko talentas įvertintas tarptautinėse ir vietinėse fotografijos parodose – apie tai liudija nuotraukose išlikę apdovanojimų pažymėjimai Varšuvos (1889, 1897, 1901), Vitebsko (1903), Londono (1903), Panevėžio (1903) parodose. Kitos nuotraukos darytos jo sūnaus Mykolo Stanislovo bei Ukmergės, Vilniaus, Varšuvos fotografų.

Fonde yra išlikę 212 portretinių bei pavienių Kosakovskių šeimos ir giminės nuotraukų (minima 70 asmenų), dalis jų – perfotografuoti portretai arba perfotografuotos portretinės nuotraukos (apie 40 nuotr.). 320 Kosakovskių giminės grupinių nuotraukų (1888–1905 ir b. m.). Tarp jų yra Mykolo Stanislovo Kosakovskio nuotraukų albumas: šeimos portretinių, grupinių, Vaitkuškio dvaro rūmų, fotolaboratorijos, bažnyčios, Varšuvos rūmų ir kt. (59 nuotr. iš XIX a. pab.). Yra nuotraukų iš dvarininkų, valstiečių, samdinių buities, to meto Lietuvos ir Lenkijos įžymių valstybės, visuomenės veikėjų, didikų fotografijos (apie 180); Vaitkuškio dvaro, parko ir jo apylinkių, Mykolo Stanislovo Kosakovskio observatorijos Lyduokių dvare, rūmų Varšuvoje ir kt. (51 nuotr.), gamtos, medžioklės scenos (27 nuotr.), užfiksuoti kelionių po pasaulį išpūdžiai, miestų vaizdai (32 nuotr.), keletas piešinių ir reprodukcijų, įvairūs atvirukai.

Daug nuotraukų yra be metrikų, nedatuotos, nufotografuoti asmenys ir kiti objektai neidentifikuoti.

Be to, fonde yra išlikę Stanislovo Kazimiero Kosakovskio Vaitkuškio dvaro fotolaboratorijos nuotraukų klišių sąrašai – 61 lapo apimties knyga, į kurią įtraukta apie 2000 klišių, suskirstytų į grupes pagal vietas (30 pavadinimų), asmenis ir įvairią tematiką. Atskirai sudarytas didelių formatų klišių sąrašas.

Nuotraukos vertingos ne tik istoriniu, bet ir meniniu aspektu. Pagal šį rinkinį 1987 m. balandžio 2–20 d. bibliotekoje buvo surengta paroda „Žvilgsnis į senąją fotografiją XIX a. pab. – XX a. pr.“ Nuotraukos ne kartą buvo panaudotos moksliniams tyrinėjimams, spaudoje, dokumentiniuose filmuose apie Vaitkuškio, Siesikų dvarus.

Fondo gale kitų asmenų pavieniai rankraščiai, dokumentai, istoriniai aktai sudėti į du skyrius – literariai ir archivalia.

LITERARIA (1790–1912) skyrius negausus. Daugiausia tai XIX a. pab. neišaiškintų asmenų ar Kosakovskių? mokykliniai užrašai (senovės istorijos, Lenkijos, Rusijos istorijos, italų, prancūzų, anglų kalbų), keletas fragmentiškų eilėraščių ir apsakymų vertimų, 1859 m. anoniminio autoriaus sudarytas 1547–1858 m. lietuviškų knygų ir periodinės spaudos sąrašas ir kt.

ARCHIVALIA (1698–1854). Tai 1564–1863 m. Livonijos senatorių, gubernijų maršalų, šlėktų sąrašai; 1698 m. Gardino pav. bajorų sąrašas; keletas dokumentų (rankraštiniai nuorašai) apie Baro konfederaciją (1767–1769) – konfederacijos maršalų manifestai, universalai, raštai; apie kitus politinius to meto įvykius (I Lenkijos–Lietuvos padalijimą, 1831 m. sukilimo atgarsius Pagiriuose (Ukmergės aps.), kt. Yra Ukmergės aps. teismų dokumentų, dekretų ir kt. bylose dėl žemės ribų, piniginiiais reikalais, kriminalinėse bylose ir kt. (1726–1805); Raseinių ir Kražių miestų privilegijų, duotų 1568–1792 m., sąrašas (1833 m. rankraštinis nuorašas); Ukmergės aps. Šapavos dvaro inventorių (1741); Stanislovo Augusto Poniatovskio privilegija, kuria transumuoja ir patvirtina Kėdainių miestui Magdeburgo teises (1792 m., nuorašas) ir kt. Pluoštas politinių veikėjų ir kitų asmenų korespondencijos (1719–1914), tarp jų keletas laiškų Mirabelio dvaro (Ukmergės aps.) valdytojui Kristupui Semaškai (13 lšk., 1765–1770 m.), Vilniaus vysk. I. J. Masalskio laiškas anon. adresatui (1764 m., nuorašas), K. Radvilos – pakamarienei Borchienei (1768), Barbaros? Radvilienės – maršalienei Mnišekienei (1730), Sofijos Tiškevičienės ir jos dukterų – Feliksui Tiškevičiui (1880–1884 m., laiškų rinkinys) ir kt.

Rima D i r s y t ė